

REPENSAR LA HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ

La construcció d'una història de l'educació espanyola. Apunts per a un debat

Per **Josep González-Agàpito**

Universitat de Barcelona

En els darrers anys es debat sobre l'ensenyament de la història a l'educació secundària i sobre com ha de ser la història, un tema que està estretament lligat a un debat més ampli sobre les humanitats. Dins aquest context, a principis de l'estiu passat, la Real Academia de la Historia feia públic un polèmic informe sobre l'ensenyament de la història a l'educació secundària que, tanmateix, era sobretot un manifest sobre la concepció de la història i d'Espanya.¹

Ara no vull pas parlar de l'enyorança de concepcions arcaïtzants de la història que sosté l'informe ni d'altres aspectes

1. REAL ACADEMIA DE LA HISTORIA. *Informe sobre los textos y cursos de historia en los centros de enseñanza media*. Madrid: REH, 2000.

que deixo anotats a peu de pàgina.² Però resulta especialment significativa la desqualificació del que en aquest informe s'anomena «sociologisme», és a dir, el fet de traslladar al passat històric les tècniques que ens permeten d'entendre la complexitat de la societat actual. Crec que era Pierre Vilar que deia que quan l'historiador es resistia a ser «sociòleg» era perquè s'interessava més pel fet *particular* —i més si l'ateny— que no pas per la *problemàtica general*.

En el substrat dels plantejaments de l'informe de la Real Academia, s'hi descobreixen les tesis de G. Helton o de F. Fukuyama, que des de fa una dècada aboguen pel rearmament nacionalista de la història enfront del multiculturalisme o la història sociològica. Es prefeix retornar a una història de les grans personalitats i dels grans esdeveniments que ocultí els moviments socials i les anàlisis socioeconòmiques i culturals.

2. Només cal recordar com es defensa sense cap rubor que per a la disciplina «los elementos básicos son la cronología y los acontecimientos» (p. 14). També cal subratllar la falta de rigor metodològic de l'examen que realitza la Institució Acadèmica sobre els llibres de text escolars, ja que no pren ni l'elemental precaució de controlar la quota de mercat, fet que comporta donar com a posicions generalitzades situacions de llibres de molt poca difusió. En general, la insòlita manca de rigor metodològic per basar una anàlisi tan rotunda no mereixeria atenció si no fos que va unida al nom d'una Reial Acadèmia. Més preocupants són les greus acusacions de l'informe respecte al fet que els llibres de text del País Basc plantegin una història afavoridora del racisme (p. 13), les quals nega l'historiador i rector de la Universitat d'aquell país, Manuel Montoro, que no és pas precisament un nacionalista basc, a la vista dels disset llibres de text existents. També hi ha omissions significatives: no es diu res de la sistemàtica negació d'homologació de llibres de text per part de la Generalitat Valenciana perquè no s'ajusten a una determinada concepció del «ser valencià» excoent de tota altra. Tampoc no han faltat veus, com la de Josep Fontana, que han fet notar que l'Acadèmia mai no ha dit res de la clara manipulació de la història en el sistema educatiu franquista, ni durant aquell règim ni després.

És prou evident que cal situar el debat sobre la història en un procés de revitalització del nacionalisme espanyol de llarga tradició i de tint unitarista, homogeneïtzador i expansiu. Corrent esmorteït durant bona part dels anys vint i en aquests pocs anys de democràcia per una diversitat de factors: la mala consciència de la dreta nacionalista espanyola després de la dictadura franquista i del vergonyós intent de cop d'estat del 23 de febrer de 1981, la interpretació de la Constitució de 1978 des de la voluntat de reconciliació que la inspirà i, també, el tarannà d'un cert cosmopolitisme de què es revestí el discurs majoritari dels llargs anys del govern socialista que ha fet viure en el seu si tant el discurs assimilista com el parafederalista.

Del descomplexament actual del nacionalisme espanyol, n'és una bella mostra l'acte celebrat el 10 de juliol de

2000 a San Millán de la Cogolla, tingut pel bressol del castellà, on vuit-cents parlamentaris del Partit Popular signaren una declaració que demanava que s'assegurés el domini del castellà i el «pasado común de España».³ O l'anomenat decret de les humanitats del govern Aznar, elaborat durant la tardor d'aquell mateix any i limitat en la seva intencionalitat primitiva pel marc constitucional que ha dotat de competències educatives les diverses nacionalitats espanyoles minoritàries. Plantejaments que tenen un clar paral·lelisme amb la política de britanització de la història i l'educació portada a terme per Margaret Thatcher com a reacció enfront del multiculturalisme i de les demandes de reconeixement de la seva identitat per part d'Escòcia i Gal·les. El fracàs i l'efecte reactiu d'aquesta política són prou coneguts per imitar-la.

És francament lamentable que es perdin oportunitats de fer una àmplia reflexió en qüestions tan serioses i importants, com ja es va fer en el seu dia amb les humanitats. Hauria estat una gran contribució historiogràfica i cívica que l'Acadèmia de la Història ens hagués propiciat un debat rigorós i en profunditat sobre el que ha de ser o és la història d'Espanya i sobre com cal transmetre-la als nostres escolars. De-

bat que, salvant les lògiques diferències, seria bo de realitzar en el si de la comunitat d'historiadores i historiadors de l'educació repartits per la Pell de Brau. És un problema latent i que no hem acabat d'abordar. Aquestes ratlles volen ser inici del que podria ser un debat profitós.

El Regeneracionisme i el repensar Espanya

Serà amb el moviment regeneracionista, iniciat a les acaballes del segle XIX, quan la interpretació històrica d'Espanya adquirirà una rellevància especial. El mateix motiu de ser del regeneracionisme aboca els seus components a aquesta reflexió i els porta a repensar el que és i ha estat Espanya. Regeneracionistes amb posicionaments polítics diversos, com ara Valentí Almirall, Joaquín Costa, Pompeu Gener o Macías Picavea, coincideixen en la crítica de l'Estat i la societat que ha articulat la Restauració.

Tot i córrer el perill d'un excés de simplificació, podríem dir que aquest «repensar Espanya», que tòpicament assenyalava la crisi de 1898, conflueix en dues tendències regeneracionistes que es tradueixen, així mateix, en dos grans

3. Vegeu *La Vanguardia*, 12 de juliol de 2000.

corrents nacionalistes: l'espanyol i el català.

D'una banda, trobem l'anàlisi del nacionalisme espanyol que, tant des de la dreta com des de l'esquerra, defensarà la permanència d'un model d'estat centralista i assimilista basat en la tradicional hegemonia de la llengua i la cultura castellanes. Fàcilment vénen a la memòria conegudes interpretacions, com ara *Los españoles en la historia*, de Ramón Menéndez Pidal, on mostra com n'és de substancial en el decurs històric d'Espanya «la unidad hispánica» en la qual s'ha de focalitzar l'anàlisi històrica i no pas en la «fortuita división». Segons Menéndez Pidal, des de les èpoques anteriors a la romanització els pobles ibèrics viuen un procés dialèctic entre un «sentimiento unitario» i unes «tendencias dispersivas». En èpoques de crisi i de decadència l'eix conductor unificador es veu desbordat pel tarannà centrífug, com és el cas de les guerres de Portugal i de Catalunya al segle XVII. No cal dir que tot procés de reconeixement

d'altres realitats culturals o polítiques que no siguin la unitària són signes negatius i de debilitat.⁴

Una altra interpretació de referència és la del republicà i progressista Claudio Sánchez Albornoz. En el brillant i suggestiu assaig *España, un enigma histórico* entén Espanya com un acte de sentit comú i practicisme i una necessitat política i social al llarg dels segles entre els pobles que conformen la península. La primitiva unitat federativa d'Espanya havia estat violentada pel centralisme d'ençà dels Àustria. La qüestió important és analitzar per què és tan fràgil i poc homogènia aquesta entitat. Espanya és, doncs, un procés en construcció on els moviments «regionalistas» són signes de decadència que s'oposen a la conclusió de la unificació espanyola.⁵

La tercera referència canònica és, evidentment, *La realidad histórica de España*, l'anàlisi històrica d'Américo Castro.⁶

A aquestes anàlisis històriques, cal afegir-hi la doctrina i les interpretacions elaborades per destacats in-

4. MENÉNDEZ PIDAL, Ramón. *Los españoles en la historia*. Buenos Aires: Austral, 1959.

5. SÁNCHEZ ALBORNOZ, Claudio. *España: un enigma histórico*. Buenos Aires: Editorial Sudamericana, 1956. També és d'interès l'obra del mateix autor *El drama de la formación de España*. Barcelona: EDHASA, 1973.

6. CASTRO, Américo. *La realidad histórica de España*. [S.I.]: Porrúa, 1954. Vegeu també del mateix autor *Origen del ser y existir de los españoles*. Madrid: Taurus, 1959. És una interpretació lligada a l'evolució de les tres «castes» religioses medievals i al fracàs de crear un fonament secular a la unitat nacional espanyola en fer pivotar la unitat sobre el binomi rei-religió. Aquesta situació ha originat una crò-

tel·lectuals de la talla de Miguel de Unamuno o d'Ortega y Gasset, el qual reflexionarà sobre les causes de la «invertebració» d'Espanya.

Paral·lelament, des del nacionalisme català es produiran dues gran obres de síntesi general: la *Història nacional de Catalunya*, d'Antoni Rovira i Virgili,⁷ i, especialment, la *Història de Catalunya*, de Ferran Soldevila.⁸ L'obra de Soldevila representa una contribució al fonament de la identitat catalana enfront dels plantejaments assimilistes de Menéndez Pidal. Fou encarregada per Francesc Cambó amb l'objectiu que s'expliqués i interpretés les «línies de força» de la història catalana a la manera de la *Histoire de France*, de Bainville. També ens cal esmentar les aportacions de Pere Bosch i Gimpera, el qual formula la visió d'una Espanya dels pobles des de les bases d'una Iberia plural, forçada i violentada per les supraestructures polítiques successives.

En aquest debat la dificultat d'Unamuno per a comprendre el seu amic i admirat poeta Maragall és ben simp-

tomàtica de la impossibilitat per al nacionalisme espanyol de comprendre i acceptar una Espanya plural. Encara és més significatiu el fet que la Catalunya de Prat de la Riba i el projecte cívic i cultural del noucentisme esdevenen un món absolutament incompreensible per al catedràtic de Salamanca. Només cal esmentar la coneguda comparança que féu entre l'«espingarda» i el «mauser» aplicats a les llengües catalana i castellana, respectivament.

No falten tampoc en aquesta anàlisi aportacions realitzades des de les files de l'esquerra, on es produirà la destacada teorització d'Andreu Nin recollida a *Els moviments d'emancipació nacional. L'aspecte teòric i la solució pràctica de la qüestió*.⁹

La Segona República –de vida tan breu i tensa– ja des del debat constitucional es plantejà com calia articular Espanya. Les posicions es podrien simplificar en dues: d'una banda, la pessimista lectura d'Ortega y Gasset, el qual veu que és la manca d'una forta i eficaç autoritat centralista la que fa que

nica «desunió» i l'absència secular de consciència nacional espanyola, fet agreujat per la naturalesa de l'hegemonia i el domini castellà convertit en un fi en si mateix, ben diferent del projecte ofert pels francesos als seus pobles perifèrics.

7. ROVIRA I VIRGILI, Antoni. *Història nacional de Catalunya*. Barcelona: Pàtria, 1922-1938. Hi ha una edició més moderna editada a Bilbao per la Gran Enciclopèdia Vasca entre 1972 i 1983

8. SOLDEVILA, Ferran. *Història de Catalunya*. Barcelona: Alpha, 1934-1935.

9. NIN, Andreu. *Els moviments d'emancipació nacional. L'aspecte teòric i la solució pràctica de la qüestió*. Badalona: Proa, 1935.

ens trobem amb una *España invertebrada*. Aquesta obra tingué una ben escassa recepció i repercussió a Catalunya malgrat la seva duresa, fet que evidencia, probablement, la manca de punts de trobada dels dos plantejaments.

Aquest punt de trobada l'aportarà el segon posicionament: el del nacionalisme espanyol comprensiu que representen personalitats com Manuel Azaña, el qual, des d'un caire pragmàtic, propugna un nova concepció d'Espanya capaç d'integrar asimètricament totes les nacionalitats minoritàries.

La Història de l'Educació en clau nacionalista

Entre la crisi que emblematisa aquell 1898 i la Guerra Civil de 1936 la Història de l'Educació adquireix una gran rellevància fruit de l'interès que desporten en la pedagogia espanyola el positivisme i el sociologisme francesos, el krausisme, la relectura de Herbart feta tant pels institucionistes com pel conservadorisme pedagògic, el naturalisme i l'activisme o els ideals democràtics i pedagògics de la República de Weimar, entres altres corrents. Aquests corrents concedeixen

un gran valor a la Història de l'Educació, tant per a la formació dels educadors com per a la construcció de la teoria i la praxi pedagògiques. Des del convenciment, com afirmava Durkheim, que «solament estudiant el passat podem anticipar el present; i que, consegüentment, una història de l'ensenyament és la millor de les pedagogies». ¹⁰

El moviment de renovació pedagògica, doncs, atorga una especial significació formativa a la Història de l'Educació ja sigui en els ambients institucionistes com en la pedagogia noucentista catalana. I d'aquest sentiment, també en participa la pedagogia anarquista i socialista.

La Història de l'Educació de l'Espanya d'aquest primer terç de segle XX construeix, com és sabut, un discurs neoidealista basat en la presentació del pensament educatiu arborat a l'entorn de les grans figures pedagògiques. Paral·lelament, es desenvolupa l'estudi d'institucions educatives en la línia de la historiografia positivista i erudita dels conreadors de la història de la cultura. De tal manera que el relat históricoeducatiu que basteix les principals aportacions del període és una juxtaposició, mai ben travada, dels dos cor-

10. DURKHEIM, Émile. *Historia de la educación y de las doctrinas pedagógicas. La evolución pedagógica en Francia*. Madrid: La Piqueta, 1982, p. 34.

rents on la història institucional té un clar paper complementari.

Aquesta història neoidealista de l'educació plasma, ensems, les dues concepcions d'entendre Espanya, les dues interpretacions nacionalistes en la línia que hem vist per a la història. Podem prendre com a exemple dos plantejaments en la formació dels mestres a Catalunya.

En el *Programa-memorándum de la Historia de la Pedagogía*, d'Alejandro de Tudela, que té la primera edició el 1909, tenim una de les més interessants concepcions i plantejaments de la disciplina sorgides en l'àmbit de la Institución Libre de Enseñanza. El qui fou prestigiós professor de les escoles normals de Girona, Tarragona i Barcelona ens diu que «como se ha llegado desde la educación física casi exclusiva, a nuestra presente educación integral es el objeto de la Historia de la Pedagogía». El programa és molt interessant pel seu plantejament, que assumeix la contemporaneïtat i la coetaneïtat i enclou aportacions poc habituals com ara aspectes antropològics, l'educació de la dona, àmbits no escolars com l'escoltisme o l'aportació edu-

cativa de l'anarquisme. La tesi central és la defensa d'una pedagogia nacional espanyola, corresponent a una nacionalitat única i comuna, i se'n defineixen els elements constitutius i les principals etapes d'acord amb una concepció neohegeliana de la història, àmpliament acceptada tant per la historiografia nacionalista espanyola com per la catalana.¹¹ Tudela, tot i el plantejament neoidealista de la Història de l'Educació, entronca amb la concepció defensada per M. B. Cossio per ensenyar història a la Institución Libre de Enseñanza: «hablar más de los *pueblos* que de los *personajes* [...] todo lo que hay se hace *por todos*, y que el verdadero sujeto de la Historia no es el *héroe*, sino el *pueblo entero*, cuyo trabajo de conjunto produce la civilización.»¹²

Aquesta mateixa concepció és el fonament que sustenta l'altra forma de «pensar Espanya» des del nacionalisme català, el qual defensarà la pròpia entitat enfront d'una història comuna i uniformadora. Un altre exemple d'Història de l'Educació inclosa en el currículum formatiu per a mestres ens il·lustrarà en aquest sentit. Es tracta del plantejament donat a l'assignatura

11. TUDELA, Alejandro de. *Programa-memorándum de Historia de la Pedagogía (Notas y apuntes de un curso, reunidos para facilitar el estudio de esta asignatura)*. 2a ed. Barcelona: J. Ruiz Romero successor de J. Bastinos, 1919.

12. COSSIO, M.B. «La enseñanza de la Historia en la Institución», *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, t. XXVIII, 1904, p. 203-205.

«Història de la Pedagogia (General, d'Espanya, de Catalunya)» que Joan Bardina, un dels pioners de la renovació pedagògica catalana, donarà a l'Escola de Mestres per ell fundada el 1906. Bardina mostra l'evolució de la pedagogia catalana, de Ramon Llull ençà, com una expressió de la pròpia cultura com a poble, com la plasmació de la *Volkgeist* herderiana en el terreny de l'educació. Si la Història de l'Educació porta a la constatació d'una pedagogia espanyola en el cas d'Alejandro de Tudela, per a Bardina aquesta mateixa Història de l'Educació mostra el sentit d'una pedagogia adequada a la forma de ser catalana.¹³

Lluny d'aquests plantejaments neoidealistes de la Història de l'Educació «formativa» adreçada a futurs mestres, podem trobar exemples en la historiografia educativa produïda des del positivisme i l'erudició de l'interès per la història de la llengua i la cultura, ja que la cultura i la llengua pròpies

constitueixen un dels trets diferencials més importants. Des de la Renaixença, i ara revitalitzat pel Noucentisme, hi ha a Catalunya un projecte historiogràfic adreçat al coneixement del passat d'aquesta cultura pròpia i diferenciada. Aquest fet donarà a la historiografia educativa un estol d'estudis notables sobre les institucions i els focus difusors de la cultura catalana, especialment de les altes escoles.¹⁴ El millor exemple per il·lustrar aquesta contribució des de la història erudita és la *Barcelona sense Universitat i la Restauració de la Universitat de Barcelona (1714-1837)*, de Ferran Soldevila.¹⁵ L'autor hi realitza una síntesi interpretativa on la restauració universitària és portada a terme per dues forces de progrés social: el liberalisme i la vindicació de Catalunya enfront del centralisme. La Renaixença conreada a Cervera i a Barcelona i el liberalisme són en la visió teleològica de Soldevila una «confluència d'anhels alliberadors».¹⁶

13. BARDINA, Joan. *El règim de llibertat dels escolars i altres escrits*. Vic: Eumo Editorial, 1989. Especialment l'apartat «Escola de Mestres», p. 125-161.

14. Només cal recordar les aportacions de Rubió i Lluch, Sanç Capdevila, Àngel Ruiz i Pablo, Josep Gudiol, entre molts altres a Catalunya, o Sanchis i Sivera, Vives i Liern, Pasqual Boronat o Revest i Corzo, al País Valencià, o Jaume Pomar i R. Ballester, a Mallorca.

15. SOLDEVILA, Ferran. *Barcelona sense Universitat i la Restauració de la Universitat de Barcelona (1714-1837)*. Barcelona: Facultat de Filosofia i Lletres i Pedagogia de la Universitat de Barcelona, 1938.

16. *Ibidem*, p. 193-194.

El franquisme i la resistència

A partir de 1936, i de 1939 definitivament, fins a 1975, es consolida un règim totalitari dictatorial que imposa una sola llengua, una sola religió, un partit únic i una sola visió del que és Espanya i la seva història, que és presentada com a única i comuna. Existeixen prous i coneguts estudis sobre la voluntat d'extinció de les nacionalitats espanyoles minoritàries per part del franquisme, com ara el ja clàssic de Josep Benet referit a Catalunya,¹⁷ o sobre l'ultraespanyolisme del franquisme, com el de Xavier Arbós i Antoni Puigsec.¹⁸

Obres com *Historia de la educación española*,¹⁹ d'Enrique Herrera Oria, publicada el 1942, o *Educación española. Estudios históricos*,²⁰ d'Alfonso Iniesta de 1941, són una mostra representativa del primer franquisme i del caràcter sectari i doctrinari de la historiografia educativa produïda per la intel·ligència pedagògica del règim.

La repressió política i policial que es viu, la persecució lingüística i cultu-

ral i l'anorreament de tota l'obra de renovació pedagògica menen a trobar els senyals d'identitat. A poc a poc s'organitza la resistència cultural. El 1946 es funda la Societat Catalana d'Estudis Històrics, filial del clandestí Institut d'Estudis Catalans, en la qual ingressaran, entre 1942 i 1958, Rubió i Balaguer, Ramon d'Abadal, Duran i Sampere, Joaquim Carreras i Artau, Ferran Soldevila, Miquel Batllori i Jaume Vicens Vives. En aquest període, es produeixen interessants reflexions i relectures del fet nacional. De nou la historiografia erudita i positivista cercarà en l'estudi de les antigues institucions culturals i educatives una forma de mantenir un cert referent de la pròpia integritat enmig de la voluntat d'exterminació cultural i lingüística del franquisme.²¹

En la clandestinitat s'elabora una de les obres de referència de la historiografia pedagògica del segle XX: la *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya (1900-1936)*, d'Alexandre Galí, una de les figures més

17. BENET, Josep. *Catalunya sota el règim franquista. Informe sobre la persecució de la llengua i la cultura de Catalunya pel règim franquista*. París: Edicions Catalanes de París, 1973.

18. ARBÓS, Xavier; PUIGSEC, Antoni. *Franco i l'espanyolisme*. Barcelona: Curial, 1980.

19. HERRERA ORIA, Enrique. *Historia de la educación española desde el Renacimiento*. Madrid: Veritas, 1942.

20. INIESTA, Alfonso. *Educación española. Estudios históricos*. Madrid: El Magisterio Español, 1941.

21. Cal citar aquí els treballs d'Agustí Duran i Sampere, Joaquim Carreras i Artau, Josep Lladonosa i J. M. Madurell, entre d'altres.

rellevants de l'educació catalana i espanyola abocada a l'exili en el seu propi país. Escrita amb l'encàrrec de salvar la memòria històrica dels esforços de renovació pedagògica units al manteniment de la identitat nacional, realitzats al primer terç de segle, l'obra fou enllestida abans de 1945.²²

El 1952 Jaume Vicens Vives, en el que permet la censura, fa a *Notícia de Catalunya*²³ una profunda revisió històrica de la visió consagrada per l'historicisme apologetic catalanista i, també, sotmet a rigorosa crítica la mitificació històrica espanyolista a la seva *Aproximación a la historia de España*.²⁴

També apareixeran els treballs de Pierre Vilar, que han esdevingut de referència obligada sobre la temàtica.

El gruix de la producció historicoeducativa lligada als estudis pedagògics universitaris durant el franquisme està mediatitzat pel control polític i ideològic —iniciat amb la dura depuració dels primers anys— d'un professorat que ha de formar mestres i professionals i ha d'assegurar la reproducció de la ideologia de la dictadura. Els plantejaments neoidealistes de la seva producció —amb additaments

positivistes sobre institucions— li permeten d'eludir el compromís d'analitzar els components socials i contextuals de les idees pedagògiques. És una història on s'oculten les idees i les contribucions educatives de *l'altra Espanya*.

Els canvis econòmics, socials i culturals impulsats pel «desarrollismo», que comporta la dècada dels anys seixanta comencen a fer anacrònics i caducs els valors de la societat i de l'educació franquista. La mateixa «intelligentzia» del franquisme no aconsegueix d'elaborar una doctrina en què es puguin digerir aquests canvis. En el terreny educatiu, s'intentarà una sortida cap endavant amb plantejaments tecnocràtics i tecnològics i la incorporació de noves metodologies despullades dels continguts ideològics que les sustenten. En l'àmbit de la Història de l'Educació oficialista —si se'm permet l'expressió—, s'inicia l'interès, ben significatiu, pel reformisme de la Il·lustració durant la dècada dels anys cinquanta. La dècada següent s'adreçarà al reformisme social i pedagògic de la Institución Libre de Enseñanza, després de llargs anys de demonització.

22. GALÍ, Alexandre. *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya (1900-1936)*. Barcelona: Fundació Alexandre Galí, 1978-1981. L'obra no pogué ser editada fins que es va restablir la democràcia.

23. VICENS VIVES, Jaume. *Notícia de Catalunya*. Barcelona: Destino, 1954.

24. VICENS VIVES, Jaume. *Aproximación a la historia de España*. Barcelona: Destino, 1952.

Interessos que posen de relleu la percaça d'un referent i d'uns models reformistes enfront de la pèrdua d'influència sobre una universitat, un magisteri i un professorat que gradualment es convertiran en un dels sectors més dinàmics de l'oposició a la dictadura.²⁵

La primera síntesi historicopedagògica feta des del nacionalisme català enfront de la lectura nacionalista espanyola del franquisme és la que, sota el títol «L'ensenyament», realitza Alexandre Galí, i que publica, el 1961, dins *Un segle de vida catalana*, l'obra col·lectiva en dos volums dirigida per Ferran Soldevila.²⁶ Les anàlisis que fa Galí sobre els segles XIX i XX i, especialment, del paper de la burgesia, marquen l'inici de la renovació de la historiografia educativa catalana sota l'influx de les novelles aportacions metodològiques franceses. Galí, dins el que fa possible la censura franquista, mostra la dialèctica entre el centralisme uniformista i les accions per a conservar la pròpia identitat, malgrat l'expansió del sistema educatiu estatal.

El moviment de renovació pedagògica català, nascut com a alternativa

educativa i política, s'adreçarà a l'estudi de l'esplèndida etapa educativa del primer terç de segle, que esdevindrà una referència per al moviment i una afirmació enfront del sistema educatiu alçat pel franquisme. *Problemes polítics de l'ensenyament*, de Jordi Monés, de 1966,²⁷ és una de les primeres obres de tot un seguit de monografies que durant els quinze anys següents estudiaran l'educació catalana del segle XX.

Dos metarelats per a construir la Història de l'Educació

Espigolant d'aquí i d'allà, he intentat mostrar alguns exemples de la dinàmica de la historiografia i de la seva correspondència en el camp historico-educatiu, amb la finalitat d'il·lustrar l'existència dels dos grans metarelats que han construït la història d'Espanya i la Història de l'Educació.

Són dos metarelats enfrontats. L'un parteix d'identificar Espanya i la cultura espanyola amb Castella –amb una concepció de Castella– i amb la cultura castellana. I, també, d'associar la

25. Poden servir d'exemple dues monografies excel·lents: GALINO, Ángeles. *Tres hombres y un problema. Feijóo, Sarmiento y Jovellanos ante la modernización de la educación*. Madrid: CSIC, 1952; GÓMEZ MOLLEDA, M. Dolores. *Los reformadores de la España contemporánea*. Madrid: CSIC, 1966.

26. GALÍ, Alexandre. «L'ensenyament». Dins: Ferran SOLDEVILA. *Un segle de vida catalana*. Barcelona, 1961, vol. I, p. 291-298 i vol. II, p. 1427-1434.

27. MONÉS, Jordi. *Problemes polítics de l'ensenyament*. Barcelona, Nova Terra, 1966.

identitat espanyola a una sola llengua, la castellana. La història es construeix sobre un metarelat basat en un procés històric que porta imparablement a l'Espanya-nació, a l'Estat-nació contemporani. La Història de l'Educació espanyola s'ha edificat mimèticament sobre aquest metarelat.

Enfront d'aquesta visió, la historiografia catalana, des del segle XIX, ha format un metarelat oposat que subratlla les diferències i els propis signes d'identitat com a forma de mantenir la identitat pròpia enfront de la política uniformitzadora i anul·ladora de la llengua i la cultura catalanes. Aquest metarelat fonamenta, així mateix, la historiografia pedagògica catalana.

La democràcia s'instaurà a Espanya gràcies a un consens que ha modificat aquests metarelat. En efecte, la transició del totalitarisme a la democràcia es fonamentà en un pacte que, malgrat les tensions dialèctiques que ha viscut, es pot sintetitzar en la concepció d'una Espanya plural reconeguda a la lletra de la Constitució de 1978: l'existència de les nacionalitats minoritàries i el dret a la seva cultura i a autogovernar-se. Aquesta concòrdia hispànica ha permès, d'una banda, una revisió crítica del nacionalisme espanyol, de les seves posicions excoents, que ha bastit un nou projecte per a Espanya. D'altra banda, gràcies a aquest pacte, els

nacionalismes minoritaris han fet una de les contribucions més importants a aquella transició: ser andalús, canari, gallec, castellà o català ha de ser la forma de ser lliurement espanyol.

El nucli del que podríem anomenar historiadors de l'educació orgànics del franquisme, que exercia el control de la disciplina a nivell universitari, perdé el seu influx en els primers anys de la transició. Aquest procés fou evidenciat en la creació i el posterior desenvolupament de la Societat Espanyola d'Història de l'Educació, la qual marca el gir vers la renovació metodològica i de continguts de la historiografia historicopedagògica dins l'àmbit espanyol general. La historiografia historicoeducativa espanyola ha conegut una importantíssima expansió, tant qualitativament com quantitativa, amb la democràcia. El nombre d'afiliats a les societats, l'aparició de la revista *Historia de la Educación*, la creació de noves titularitats i càtedres universitàries, les nombroses obres publicades, la continuïtat i el nivell dels Coloquis i Jornades, el reconeixement internacional, són alguns dels indicadors d'aquest desenvolupament.

La democràcia ha portat la generalització de treballs referits als diferents pobles i comunitats dins el camp de la historiografia educativa espanyola. Aquest fet coincideix, durant les dues

darreres dècades, amb l'expansió tant de la història social com de la regional. Abans, en el tardofranquisme, els moviments de renovació pedagògica que agrupaven l'oposició democràtica havien impulsat el cultiu de la Història de l'Educació dels propis països. Aquest és el cas dels nuclis d'historiadors i historiadores de l'educació de les Illes Balears, Catalunya i Galícia. El model d'un Estat de nacionalitats i regions autònomes dissenyat per la Constitució desvetllà l'interès vers la pròpia història educativa d'altres comunitats, especialment a Lleó i Castella, Andalusia, Múrcia, País Basc, València i Astúries.

La nova situació política evidencia que l'Estat-nació decimonònic com a unitat d'estudi, com a *unitat intel·ligible* d'una realitat social, econòmica, política i educativa, no mostra tota la realitat ni la pretesa globalitat de l'anàlisi. Les produccions historicoeducatives basades en aquesta unitat tendeixen a ocultar importants variables, com les diferents estructures socials i productives, les formes culturals i les llengües diferents, etc. La pauta homogeneïtzadora que fonamenta l'Estat-nació tenyeix el propi discurs històric i oblida els conjunts socials determinats.

Contràriament, l'àmbit regional apareix com una unitat d'anàlisi apropiada que fa possible el seguiment

d'un conjunt social en la llarga durada, a part d'aproximar l'historiador o la historiadora a l'anàlisi de la totalitat de la documentació. L'atenció al passat educatiu de les comunitats que conformen Espanya ha fet sorgir uns nous objectius, un nou paisatge i unes noves temàtiques. Sense oblidar que molts dels treballs més innovadors metodològicament s'han produït, precisament, en l'àmbit de l'estudi del passat educatiu dels territoris autònoms.

La balcanització de la història de l'educació espanyola?

Aquesta cultura historiogràfica sorgida de la instauració de la democràcia no sols comporta una gran florida de la història educativa de les nacionalitats i regions espanyoles, sinó que també implica un replantejament de les síntesis generals espanyoles.

Ja fa un grapat d'anys, una personalitat del prestigi d'Agustín Escolano, en una trobada a terres portugueses entre historiadors i historiadores de l'educació portuguesos i espanyols, es preguntava si no anàvem vers una «balcanització» de l'educació espanyola, davant la munió d'estudis i publicacions referits als diferents territoris espanyols. Escolano apuntava, amb encert, la necessitat que els estudis

dels diferents territoris no fessin perdre la necessària unitat globalitzadora.

Tot i que no és precisament gaire afortunat, el terme mostra la preocupació sorgida, no tant per la proliferació de monografies localistes que sempre han existit, sinó per la incertesa i el neguit que s'experimenta en tot procés de transició important. El que abans era una còmoda realitat que deliberadament es percebia com a única, ara es converteix en la incòmoda i difícil certesa que la realitat és diversa i polièdrica. Es rebutja el discurs historicoeducatiu del nacionalisme espanyol excoent, però no s'albira un model constructiu per a una realitat canviant. Penso que aquella anàlisi assenyalava el desconcert que ha sorgit respecte al que ha de ser i com s'ha de fer la Història de l'Educació espanyola. La crisi dels Estats-nació decimonònics, especialment evident a la Unió Europea per la pèrdua de sobirania que experimenten, associada a la concepció d'una Espanya plural dissenyada per la Constitució i els Estatuts, ha tingut el seu reflex en el nostre camp en la dificultat de trobar una nova manera de fer una Història de l'Educació espanyola.

Cal afegir, a més, que els nous plantejaments socials que apareixen a finals dels anys setanta, i especialment durant els anys vuitanta, en la historiografia educativa espanyola posen en

evidència el fet que el marc geogràfic polític és moltes vegades convencional. I, així mateix, s'aprecia que la pretesa virtut globalitzadora del metarelat uniformista no era tal, ja que ocultava deliberadament processos i dinàmiques que poguessin contradir aquell discurs.

La situació descrita comporta que les obres generalistes publicades ens els darrers vint anys es poden agrupar de la forma següent:

- a) les que continuen el metarelat uniformista i, des d'un pretès eclecticisme, fan alguns esments «regionalistes» per adequar el discurs al que és políticament correcte, però mostren un discurs esbiaixat i parcial;
- b) les que des de la concòrdia hispana dissenyada en constituir-se la democràcia s'interessen per donar una visió comprensiva del pluralisme i juxtaposen al discurs principal uns capítols o amplis apartats dedicats a la realitat educativa gallega, basca i catalana.

Aquest darrer plantejament, malgrat la positiva voluntat de contemplar les distintes realitats educatives i culturals de les nacionalitats minoritàries i la pretensió de globalitat, no deixa de ser un model atomitzador en presentar com a independents realitats que estan interrelacionades dinàmicament.

Una de les dificultats que té la construcció d'una veritable Història de l'Educació espanyola és la d'obligar a repensar el paper dels Estats en un món globalitzat. Bona part de la lletra i la música de l'informe de l'Acadèmia de la Història manifesta el neguit que produeix viure en una societat que es transforma tan ràpidament. Aquest fet es tradueix en desconcert i resistència als canvis socials imparables de la nova societat global.

Una història en clau cosmopolita

Va ser Immanuel Kant qui rellançà la idea d'elaborar una història universal en sentit cosmopolita.²⁸ Proposta que a hores d'ara resulta especialment apropiada. No es tracta, evidentment, de fer una Història de l'Educació amb finalitat educativomoral com és la que proposa el filòsof il·lustrat, però no deixa de fer pensar la seva indicació que la història ha de contenir, dins de si mateixa, el pla per a millorar el món.

Espanya, en l'actual democràcia, i per primera vegada com a unitat política, viu un procés d'articulació positiva i respectuosa, tot i els precedents que no foren mai prou llargs i menys

prou sòlids. I també malgrat els embats desestabilitzadors de la concòrdia hispànica que practica l'actual govern i el perill de fer aparèixer la Constitució com a enemiga de les nacionalitats, fet que pot tenir greus conseqüències. Les dificultats i les virtuts del procés de construcció de la Unió Europea són un bon referent del difícil i fràgil camí que s'ha de recórrer vers una unitat política pluralista i respectuosa amb les identitats que la conformen. Fins i tot és un bon element de reflexió pensar com ha de ser la història d'Europa, que tard o d'hora caldrà incloure en la formació dels escolars de la Unió, tal com recomanava el «Llibre Verd» de l'educació europea fa uns quants anys. Què és ser europeu o europea? Aquesta és una qüestió que demana una relectura del passat comú de convergències però de múltiples, cruels i greus desavinences. Feta, a més, en la perspectiva d'un futur multicultural.

Com diria l'estimat mestre Sanvicens, caldria optimitzar la malagunyada oportunitat perduda i convocar una reflexió i un debat sobre la Història de l'Educació espanyola. Arraconar els metarelats uniformistes i propiciar una síntesi comprensiva de la plurali-

28. KANT, Immanuel. *Ideas para una historia universal en clave cosmopolita y otros escritos sobre Filosofía de la Historia*. Madrid: Tecnos, 1994.

tat. Una Història de l'Educació cosmopolita no és pas el rearmament del metarelat nacionalista espanyolista i uniformista qualificat de no nacionalista, com és la moda, del qual són una bona mostra molts dels treballs aplegats a *España, reflexiones sobre el ser de España*, una altra publicació col·lectiva de l'Acadèmia de la Història de 1997.²⁹

En aquesta síntesi globalitzadora, els historiadors i les historiadores dedicats a estudiar l'educació dels diversos territoris i nacionalitats espanyoles, hi tenen un paper crucial per a superar els metarelats tradicionals i constituir una aproximació a l'anàlisi dels processos educatius del passat que han conformat el nostre present en la seva complexitat intercultural. En l'intent de fer una història de tots més que no pas una «historia común».

També els qui exercim de professors i professores d'Història de l'Educació hem d'adreçar la nostra docència a fer comprendre a l'alumnat les causes que han portat a conformar la pluralitat d'identitats com un valor positiu i necessari per a una convivència sense

exclusions. Cal posar especial èmfasi en el fet enriquidor que representa per a Espanya l'existència de diferents cultures, llengües, itineraris històrics i d'identitats, de les distintes respostes educatives a realitats diverses, de les dificultats i lluites per trobar una forma harmònica i plural d'educació, dels processos de solidaritat i de divergència, etc. Borja de Riquer ha dit, amb raó, que el discurs històric que s'ha de divulgar a les aules s'ha de basar en el coneixement de totes les identitats, en l'acceptació de la diversitat i en els principis cívics de la varietat positiva.

És especial responsabilitat dels historiadors de l'educació de les diferents nacionalitats que conformen Espanya bastir una Història de l'Educació pluricultural i que, des de l'anàlisi dels processos educatius dels nostres països, avancem vers una autèntica i comprensiva Història de l'Educació espanyola. Una anàlisi que, partint de la nostra indispensable identitat pròpia, ens porti a la comprensió hispànica, europea i universal.

29. REAL ACADEMIA DE LA HISTORIA. *España, reflexiones sobre el ser de España*. Madrid: RAH, 1997.